

AUTIZM SPEKTORI BUZILGAN O‘QUVCHILARNING BILISH FAOLIYATINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Abidova Nazokat Kutbiddinovna

Nizomiy nomidagi TDPU Oligofrenopedagogika kafedrası Ph.D., dotsent v\b

Autizm spektiri buzilgan bolalarda bilish faoliyati quyidagicha tavsiflanadi:

Kanner sinromli bolalarda nutqning o‘ziga xosligi. Reseptiv va ekspressiv nutq kechikish bilan rivojlanadi: imo-ishoralar yo‘q, qichqirish va xirillash yomon. Ifodali nutqda birinchi so‘zlar ekolaliya, so‘zlarning oxirgi va birinchi bo‘g‘inlarining takrorlanishi hayotning ikkinchi yoki to‘rtinchi yilida paydo bo‘ladi va keyingi yillarda ham saqlanib qoladi. Bemorlar ularni ba‘zan aniq, ba‘zan loyqa talaffuz qiladilar. Lug‘at asta-sekin to‘ldiriladi, uch-besh yildan so‘ng qisqa iboralar-kliklar qayd etiladi, egosentrik nutq ustunlik qiladi. Kanner sindropmli bolalarda dialogga, qayta aytib berishga qodir emas, ular shaxsiy olmoshlardan foydalanmaydi. Nutqning kommunikativ tomoni deyarli yo‘q. O‘zaro muloqotning yo‘qligi yo‘qligida namoyon bo‘ladi. Tafakkur, taqlid o‘yinlari, tengdoshlar bilan ijodiy o‘yinlar Yalpi vosita qobiliyatlari vosita stereotiplari, atetozga o‘xshash harakatlar, oyoq barmoqlariga tayanib yurish, mushak distoni bilan burchakli. Hissiy soha uzoq kechikish bilan rivojlanmaydi yoki rivojlanmaydi, ota-onalarning ularni qo‘llariga olishga urinishlariga jonlanish reaksiyasi yo‘q (ona bilan aniq simbioz bilan), o‘z va boshqalar o‘rtasidagi farq shakllanmaydi.

Instinktiv faollik buziladi (ovqatlanish xulq-atvorida, uyqu-uyg‘onish siklining inversiyasida). Aqliy faoliyat qashshoqlashgan, o‘ziga xoslik belgilari

va taqlid etishmasligi bilan stereotiplangan. Ularda mavhum fikrlash rivojlanmaydi. Kanner sindromi bo'lgan bolalarda yuqori aqliy funktsiyalarning rivojlanishida sezilarli kechikish bo'lsa, aqliy faoliyatning alohida sohalarida dissotsiatsiya qayd etiladi. Sindrom ning kechishi, natijasi. Og'ir shakldagi autizm hayot davomida saqlanib qoladi, aqliy rivojlanishni to'xtatadi. U biroz yumshaydi faqat ikkinchi (6-8 yil) tanqidiy kechikkan bo'ladi.

Bolalar autizmi. Katatonik xurujlardan so'ng bemorlarda remissiyada, katatoniya yoki nevrozga o'xshash kasalliklar (giperkinezlar) dan chiqishda ikkilamchi buzilish sifatida orttirilgan giperdinamik sindrom qayd etiladi. Kognitiv disontogenez e'tiborning buzilishi, fikrlash jarayonlarining sekinligi, kognitiv faollikning yaxshi rivojlanishi bilan motorning noqulayligi bilan davom etadi. Autizm o'zining ijobiy komponentini yo'qotadi va o'rtacha 33 ballgacha kamayadi (CARS bo'yicha engil/o'rtacha). Aniq hujum davrida shakllangan dissotsiatsiyalangan aqliy zaiflik ko'p hollarda gabilitatsiya holatlari kuzatiladi. Nutq surati yomonlashadi, xotira parchalangan xolatda va diqqati tarqoqo bo'ladi.

Asperger sindromli bolalarda nutqning o'ziga xosligi. Nutqning kommunikativ tomoni azoblanadi, ular xohlagan vaqtda gapiradilar, suhbatdoshni tinglamaydilar, ko'pincha o'zlari bilan suhbatni davom ettiradilar, ular nutq intonatsiyasida o'ziga xos og'ishlar, g'ayrioddiy nutq burilishlari bilan ajralib turadi. Autizm spektori buzilgan bolalar harakat qilishadi, lekin tengdoshlari va yoshi katta odamlar bilan qanday aloqa o'rnatishni bilmaydilar, masofani saqlamaydilar, hazilni tushunmaydilar, masxara qilishga tajovuzkor munosabatda bo'lishadi va emotsional empatiyaga qodir emaslar. Diqqatning aniq buzilishi, harakatchanlik, rivojlanishdagi nomutanosiblik, odamlarda, jamiyatda noto'g'ri yo'nalish, o'z xohish-istaklarini ro'yobga chiqarishda

takabburlik ular osonlikcha masxara ob'ektiga aylanishiga olib keladi, aqliy intellektni yahshi rivojlanganligiga qaramay, maktabni o'zgartirishga majbur bo'ladi. Muayyan bilim sohalariga monomonik stereotipik qiziqish, yo'naltirilgan ta'limga bir tomonlama tor aniq qiziqishlar kelajakdagi mutaxassislikning asosini tashkil qilishi mumkin.

Atipik autizm sindromli bolalarda bilish faoliyati. Bolalar o'yinchoqlarni o'ziga xos tarzda boshqaradi, ularni ko'zlariga, iyagiga yaqinlashtiradi, iyagiga uradi. Fikrlash aniq, abstraktsiya qilish qiyin. Intellektual rivojlanish pasayadi. Taktil, hid va ta'm analizatorlari yordamida atrofdagi voqelikni bilishning ibtidoiy protopatik shakllari saqlanib qolgan. Yaqinlar bilan muloqotning simbiotik shakli shakllangan bo'ladi. Hissiy reaksiyalar noadekvatlik va egosentrizm bilan tavsiflanadi. Bu xulq-atvorning xilma-xilligini, aqliy faoliyatning asosiy sohaları o'rtasidagi dissosiyatsiyani (alohida sohalar ichida ajralishsiz) namoyon qiladi. Mayda va umumiy motorikasi kam rivojlangan. Murojaatli nutqni tushunish to'liq emas, so'z boyligi zaif, o'rnatilgan iboralar-shtamplar bilan chegaralangan. Ekspressiv nutqda fiziologik ikkinchi so'zlar bilan bir qatorda olmoshlar, agrammatizmlar, ekolaliyalarni noto'g'ri ishlatish ustunlik qiladi. Intonatsiyalarning da'vogarligi, ovoz tembrining qo'polligi e'tiborni tortadi.

Retta sindromli bolalarda bilish faoliyati. Retta sindromli qizlarda kognitiv faollik buziladi, aqliy rivojlanish to'xtaydi, bosh o'sishi sekinlashadi. Nutq sohasida rivojlanishlar susayga bo'lib, so'zlar qisqa iboralardan ko'p foydalanadilar. Nutq to'liq yoki qisman rivojlanmagan holda bo'ladi. Xotira sustlashgan yoki parchalangan, diqqati tarqoq bo'ladi. Keyin qo'llarda stereotipik harakatlar paydo bo'ladi - "yuvish, ishqalash, iyakni urish, qo'llarni orqaga qaytarish. Nafas olishning an'anaviy ritmi buzilgan bo'ladi. Muskul

distoni qayd etilgan. Keyin serebellar buzilishlar yurish ataksiyasi va keng ko'lamli tremor shaklida bog'lanadi.